

Janusz SIATKOWSKI

Uniwersytet Warszawski
janusz.siatkowski@wp.pl

POLSKIE RACUCHY

Z wyrazów, nawiązujących do mającej bogate poświadczenie w gwara-
rach wschodniej Polski oraz w języku ogólnopolskim białoruskiej i ukra-
ińskiej nazwy 'gryki' *hreczka*, dziś chyba najszerszy zasięg ma nazwa *ra-
cuchy* 'placki z ciasta drożdżowego lub z tartych kartofli', należąca zresztą
do zasobu leksyki ogólnopolskiej (SJPD VII 781–782, USJP III 869). Obecna
forma nie zdradza obcego pochodzenia, a Bańkowski SE III 7 wywodzi
ją nawet od *raka*. W rzeczywistości, jako pierwotnie robione z gryczanej
mąki, *racuchy* łączą się właśnie z pożyczką *hreczka* 'gryka'.

Już Brückner SE 156, 686 wywodził nasze *racuszki*, *reczuszki* (przy-
mując dla liczby pojedynczej *racuszka* zamiast pierwotnego *reczuszka*)
z ukr. *hreczuszki*, *hreczuchy*. Związek polskiej nazwy *racuchy* z ukr.
ꞗꞑꞑꞑꞑ 'placek z mąki gryczanej' słusznie widział też Feliks Czyżewski
1986: 84–85. Andrzej Markowski 1994: 130 uważał, że pol. *racuszek* miał
dawniej formę żeńską *ta racuszka*, która została utworzona po niewiel-
kim przekształceniu wyrazu *reczuszka*, a ten z kolei powstał z formy *hre-
czuszka* będącej zdrobnieniem nazwy *hreczka*. Współczesną nazwę *racuch*
Markowski uznaje za wtórną, „jako formę jakby niezdrobniąłą, bo *racuszek*
wydaje się właśnie formą deminutywną”.

Dokładne przejrzenie bogatych materiałów historycznych polskich
oraz ukraińskich i białoruskich, zgromadzonych przy znacznej pomocy
Pani Profesor Doroty Rembiszewskiej, pozwala tłumaczenia Czyżew-
skiego i Markowskiego w pewnym stopniu zmodyfikować. Przyjmowanie
bowiem za formy wyjściowe form żeńskich jest mało prawdopodobne,
ponieważ w języku polskim w ogóle nie odnotowano form żeńskich *hre-*

czuszka, reczuszka, racuszka ani jako deminutivum od *hreczka*, ani w znaczeniu ‘placek z mąki gryczanej’.

W języku ukraińskim ‘placki gryczane’ mają, uważaną za gwarową, nazwę występującą zazwyczaj w liczbie mnogiej *zpeuńjuuku*, dla której podawana jest forma liczby pojedynczej *zpeuńjuuka* (Hrinč I 325, ESUM I 592), poza tym odnotowano również gwarowy *zpeuńyx* ‘placek z mąki gryczanej’ (ESUM l.c.).

W języku polskim pożyczka ta pojawia się najpierw tylko w formie liczby mnogiej *hreczuszki, reczuszki*. Ze SGPK, kartoteki SGPA i z innych źródeł udało się zgromadzić sporo przykładów.

Zacznijmy od polszczyzny południowokresowej, zachowującej nagłosowe obce *h-*. Należą tu: *hreczuszki* ‘placki gryczane na oleju’ w bajkach, fraszkach, podaniach, przysłowiach i pieśniach na Rusi wydanych przez polskiego Ormianina Sadoka Barącza w Tarnopolu 1866 (s. 86), *hreczuszki* ‘pączki z mąki *hreczanej*, na oleju smażone’ z miejscowości Dziewiętniki w rejonie żydaczowskim na północy powiatu stanisławowskiego podane przez Bronisława Gustawicza (ZWAK VI 220), *hreczuszki* ‘z rozczynu żytniego lub *hreczanego* ciasta, (...) smażone na patelni’ z Trojanowa pod Żytomierzem (kartoteka SGPA), *hreczuszki* ‘świstuny, olbrzymie *hreczane* pirogi nadziane kapustą’ u Gabrieli (Śnieżko) Zapolskiej (SGPK V 372 s.v. *świstun*), *hreczuszki* ‘placki z mąki gryczanej smażone na oleju’ z korespondencji prywatnej związanych z Galicją Pawlikowskich (Olma 2013: 29, 31). U Lindego II 188 jest zapis *hreczuszki, reczuszki* ‘placki *hreczane*’ z Fraszek (1779) Ignacego Krasickiego. SWil I 408 notuje *hreczuszki* ‘placki gryczane, smażone na oleju’, a SWar II 58 podaje jako gwarowe formy *hreczuszki* oraz *reczuszki, recużki, raczki, raczuchy, reczuchy* ‘rodzaj placków gryczanych albo kartoflanych’, Formę *ryčuśki* ‘placki z mąki pszennej i gryczanej’ zapisała H. Pelcowa w Dorohusku pod Chełmem (kartoteka SGPA: JP LXXVII 192).

W SGPK II 192 pojawiają się zapisy bez nagłosowego *h* spoza Kresów: *recużki* ‘małe placki *hreczane*’ z zapisów Kolberga spod Augustowa i Sejn, *racuchy* i *racużki* ‘placki okrągłe, czasami kapustą okraszone’ z zapisów Kolberga spod Węgrowa i Kosowa, *racuchy* z Mazowsza spod Sierpca i Płocka, *racuszki, recuszki* w rozprawie Malinowskiego (PF I 152), *raczki, racuszki* u Hieronima Łopacińskiego z Radomskiego i Kujaw, a także *recuch*, zwykle w liczbie mnogiej *recuchi* ‘ciasto smażone zapustne’ u Glogera z Tykocińskiego (PF IV 868). Można dodać jeszcze zupełnie odosobnione *rzeczuszki* ‘placki z mąki pszennej na drożdżach’ (SGPK V 85).

Na różnicę terytorialną zwrócono uwagę już w przypisie do artykułu Z. Glogera, że na Podlasiu północnym używa się formy *reczuch*: „To, co w Królestwie Polskiem nazywają *reczuchami* lub *racuszkami*, w guberniach południowo-zachodnich zowie się *hreczuskami*, gdyż się je pospolicie wypieka z gryczanej mąki; na Litwie *hreczuszki* nazywają się *oładkami*” (Kłosa 1877: 103).

Obie formy oraz z Litwy postać spolonizowaną przez zastąpienie nagłosowego *h-* przez *g-* podaje słownik Mrongowiusza (1835): *Reczuszki*, eig[entlich] *hreczuszki* kleine Kuchen, Pflinzen von Buchweizenmehl. Ex[empel] *greczuszki* ciasto na drożdżach pieczone z mąki gryczanej małeńkie w formie babek, Litth[auen] s. 431.

Warto zwrócić uwagę, że dla pozyskania istotnych dla historii i geografii wyrazu w języku polskim informacji nie można było ograniczyć się tylko do łatwo dostępnych słowników i podawanych tam definicji i wiadomości, lecz trzeba było sięgnąć również do niepublikowanych kartotek, wykorzystać słowniki dawne, a przede wszystkim dotrzeć do mało dostępnych przytaczanych w tych słownikach źródeł i podawanych tam wiadomości, których na próżno byśmy szukali w samych słownikach.

Przedstawiony materiał wydaje się wskazywać następujący rozwój tej pożyczki na gruncie polskim: zapożyczone z ukraińskiego w liczbie mnogiej *hreczuszki* uległy uproszczeniu przez zanik nagłosowego obcego *h* na *reczuszki*, które w wyniku usunięcia niby to gwarowego przejścia *ra-* na *re-* dały hiperyzm *racuszki* (por. Buczyński 1993: 26), w którym doszło do rozpodobnienia spółgłosek *č* – *š* na *racuszki*. Formy liczby pojedynczej w języku polskim od tych wyrazów powstały wtórnie, niezależnie od wzoru ukraińskiego. Na zastąpienie niby to zdrobniałej formy *racuszek* przez *racuch* miał wpływ też ukr. leksem *hřečux*.

Zresztą lokalnie w gwarach pod Włodawą, gdzie występują formy niedeminutywne, należy przyjąć, zakładany przez Feliksa Czyżewskiego 1986: 84–85, inny sposób polonizacji nazwy ukraińskiej: ukr. *зречух* > pol. *gřečux* [rzadkie] > *rečux* > *recux* > *racux*. Ta gwarowa pożyczka też mogła wpłynąć na ustalenie się formy *racuchy* w polszczyźnie ogólnej.

Wprowadza to istotne uściślenia do słusznego tłumaczenia polskich *racuchów* przez Feliksa Czyżewskiego i Andrzeja Markowskiego, a obala ostatnie fantastyczne ich łączenie przez Andrzeja Bańkowskiego z wyrazem *rak*.

Pierwotnie nazwy te odnosiły się do ‘placków z mąki gryczanej’, ale potem też do ‘placków z ciasta drożdżowego lub tartych kartofli’.

Na Mazowszu *racuchy* w znaczeniach ‘placki z ciasta drożdżowego’ i ‘placki z tartych kartofli’ wykazują podział terytorialny (AGM VI 140-146 i m. 297, 298).

LITERATURA

- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, 1971–1992, t. I, opr. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, t. II–X, opr. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław.
- Bańkowski SE – Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, I–III, Warszawa 2000, Częstochowa 2014.
- Brückner SE – A. Brückner, 1957, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Buczyński M., 1993, *Gwara wsi Huszcza w województwie białkopodlaskim – mieszana czy przejściowa?*, [w:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*, pod red. S. Warchoła, *Rozprawy Slawistyczne* 6, Lublin, s. 21–30.
- Czyżewski F., 1986, *Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*. t. IV, pod red. Janusza Riegera i Wiesława Werenicza, Wrocław, s. 81–107.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, 1982–2012, ред. О. С. Мельничук, I–VI, Київ.
- Hrinč – Грінченко Б., *Словарь української мови*, I–IV, Київ 1907–1909.
- Kłosy 1877 – Gloger Z., *Zwyczaże zapustne*, 1877, nr 607, s. 103, przypis od redakcji (P.R.) do wyrazu *reczuch*.
- Linde M.S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, I–VI, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- Markowski A., 1994, *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych*, [w:] *Wokół stołu i kuchni*, wybór i opracowanie M. Łozińska i J. Łoziński, Warszawa, s. 129–141.
- Mrongowiusz Ch.C., 1835, *Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany. Ausführliches polnisch-deutsches Wörterbuch kritisch bearbeitet*, Królewiec.
- Olma 2013 – Olma M., *Rocznik Przemyski*, t. 49, 2013, z. 2. Literatura I. Język, <http://www.tpn.pbp.webd.pl/rocz/rp492013/rp492013lit.pdf>, dostęp 12.07.2015 r.
- PF I – Malinowski L., 1885, *Studya nad etymologią ludową*, „Prace Filologiczne”, t. 1, Warszawa, s. 134–158.
- PF IV – Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*, „Prace Filologiczne”, t. IV, Warszawa, s. 795–904.
- SGPA – *Słownik gwar polskich*, 1977–, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, Wrocław, też kartoteka SGPA.
- SGPK – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków.

- SJPD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, pod red. W. Doroszewskiego, I–XI, Warszawa.
- SWar – *Słownik języka polskiego*, 1908–1927, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, I–VIII, Warszawa (tzw. *Słownik warszawski*).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i innych, t. 1–2, Wilno.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, pod red. S. Dubisza, I–IV, Warszawa.
- ZWAK – B. Gustawicz, 1882, *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody* (część druga), [w:] *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, t. 6, Kraków, s. 201–317.

POLISH RACUCHY (DROP SCONES)

Summary

Thanks to the collection of important information for the history and geography of words in the Polish language from all types of dictionaries, records and, in particular, hardly available sources quoted there, I have managed to establish the development of a Ukrainian borrowing *hreczuszki* in the Polish language into *racuszki* and the formation of a form *racuchy*.

Key words: regional Polish of Podlasie, etymology, language contacts